

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Veranderd stemgedrag in de Tweede Kamer en de politieke opinie van de achterban van fusiepartijen: Een case study naar twee decennia PvdA en GroenLinks

Giltaij, Floris

Citation

Giltaij, F. (2025). *Veranderd stemgedrag in de Tweede Kamer en de politieke opinie van de achterban van fusiepartijen: Een case study naar twee decennia PvdA en GroenLinks*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4283763>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Universiteit Leiden

Veranderend stemgedrag in de Tweede Kamer en de politieke opinie van de achterban van fusiepartijen. Een case study naar twee decennia PvdA en GroenLinks

Bachelorproject Politicologie

Door: Floris Giltaij

Studentnummer: S1870408

Docent: M. Nagtzaam

Woorden: 7985

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Theoretisch kader.....	4
Fusie van politieke partijen	4
Opinies achterban en partijelite.....	6
Deelvragen	8
Casus PvdA en GroenLinks	9
Hypotheses.....	10
Methodologie	11
Data	11
Analyses.....	14
Resultaten	16
Discussie	22
Literatuurlijst	24
Datasets.....	24
Literatuur.....	25
Appendix.....	29

Veranderend stemgedrag in de Tweede Kamer en de politieke opinie van de achterban van fusiepartijen. Een case study naar twee decennia PvdA en GroenLinks

Inleiding

In 1990 besloten de Nederlandse partijen PSP, PPR, CPN en EVP tot een fusie; GroenLinks werd opgericht. Dit was de laatste fusie van linkse partijen in Nederland op nationaal niveau. Nu ruim dertig jaar later zit GroenLinks opnieuw in een fusieproces, met de Partij van de Arbeid (Gefuseerde partijen, z.d.). Hoewel de partijen statutair nog niet zijn gefuseerd, zitten de partijen sinds 2023 als een gezamenlijke fractie in de Tweede Kamer. Het besluit tot fuseren is recent dan ook officieel genomen met een ledenreferendum (Keultjes, 2025). Toch is er nog volop discussie binnen de partijen over de wenselijkheid en haalbaarheid van een succesvolle fusie.

In 2016 werd de oproep tot fuseren, vooral door GroenLinks, niet gesteund (*Veel PvdA-kiezers voor samensmelting fracties / Het Parool*, z.d.). Tegenstanders wijzen erop dat de partijen inhoudelijk significant verschillen en een andere kiezersgroep aanspreken (Herderscheê, 2021), terwijl voorstanders verkondigen dat de partijen de afgelopen jaren meer op elkaar zijn gaan lijken en inhoudelijk weinig verschillen (*60 keer hetzelfde standpunt, waarom gaan PvdA en GroenLinks niet samen?*, 2019). Daarnaast zijn er politiek strategische argumenten voor (samen meer kans op regeringsdeelname), maar ook tegen een fusie (mogelijk verlies van een deel van de achterban). Om helderheid te krijgen over de afwegingen van politieke partijen tijdens een fusieproces, wordt er gekeken naar wetenschappelijke literatuur over de fusie van partijen en hun achterban.

In de afgelopen decennia hebben wetenschappelijke inzichten over partijsystemen en fusies daarin zich kunnen ontwikkelen. Hoewel er kaders zijn opgesteld over de omstandigheden van fusies (Coffé en Torenvlied, 2008; Ibenskas, 2016), is er geen wetenschappelijke consensus over de aanleiding voor en het mogelijke succes van fuserende partijen (Adams et al., 2004, p.609). Deels komt dit doordat er relatief weinig onderzoek naar fusiepartijen wordt gedaan en recente ontwikkelingen op het politieke speelveld hierin niet altijd zijn meegenomen. Daarnaast kijken veel onderzoeken op dit thema kijken naar factoren rond het moment van fuseren, maar longitudinale studies zijn schaars (Lupu et al., 2017). Hier ligt zodoende een wetenschappelijk hiaat en de GroenLinks-PvdA fusie leent zich uitstekend als casus om in hedendaagse politieke omstandigheden te onderzoeken.

Hoofdvraag:

Is er bij fusiepartijen in de aanloop naar een fusie sprake van verandering in de congruentie van het stemgedrag van de Tweede Kamerfracties en de congruentie van de opinie van de achterban?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden worden de volgende twee deelvragen onderzocht:

Is er sprake van verandering in de congruentie van stemgedrag op politieke thema's tussen de Tweede Kamerfracties van de PvdA en GroenLinks in de Tweede Kamer?

Is er sprake van verandering in de congruentie van de opinie op politieke thema's tussen de achterban van de PvdA en GroenLinks?

De vragen komen voort uit het literatuuronderzoek over fusies, waarbij onder andere de ontwikkeling van de partijelite, de rol van het electoraat en de samenhang hiertussen centraal staan.

Het literatuuronderzoek is opgedeeld in een deel over de factoren bij politieke fusies; een paragraaf over de rol en verhouding van en tussen de politieke elite en de kiezer; als afsluiting een paragraaf over samenhang hiervan in het onderzoek, de casus en de hypothesen. Vervolgens wordt de methodologie toegelicht, de deelvragen worden onderzocht aan de hand van 20 jaar stemdata over de Kamerfracties van de PvdA en GroenLinks en data van het Nationaal Kiezersonderzoek. De resultaten worden gepresenteerd met enkele algemene tabellen over de ontwikkeling van de congruentie van de partijen en de achterban; vervolgens resultaten van de 14 onderzochte thema's; ter verdieping zijn de vier belangrijkste thema's in een grafiek te zien. In de discussie zijn de conclusies en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek te lezen.

Theoretisch kader

In dit literatuuronderzoek wordt eerst gekeken naar de factoren bij fuserende partijen. Vervolgens gaat het kader in op de rol en verhouding van de achterban en de partijelite. De deelvragen, casustoelichting en hypothesen komen aansluitend aan bod.

Fusie van politieke partijen

Bij het fuseren van politieke partijen is de wetenschappelijke focus voornamelijk op twee aspecten: de gevolgen van een fusie en de aanleiding en omstandigheden van een (succesvol) fusieproces. Dit laatste aspect wordt nader onderzocht in deze scriptie.

Volgens Coffé en Torenvlied (2008) zijn er drie categorieën factoren die invloed hebben op de fusie van politieke partijen. Namelijk contextueel, factoren tussen partijen en factoren binnen partijen. De combinatie van deze factoren bepaalt de kans op het tot stand komen van een fusie.

Contextuele factoren

Contextuele factoren zijn omstandigheden gerelateerd aan het partijstelsel, de sociaaleconomische situatie, regeringsdeelname of het electoraat. Dit kunnen omstandigheden zijn die voor alle partijen gelijk zijn, zoals bij de eerste twee factoren, of partij-specifiek. De eerste factor is bijvoorbeeld een verandering van regels in het kiessysteem. De tweede een economische crisis of een sociaaldemografische ontwikkeling zoals immigratie of secularisatie (Coffé en Torenvlied, 2008).

Partij-specifieke factoren zijn dynamieken die buiten de interne organisatie van partijen spelen, maar wel impact op een specifieke partij hebben. Zo'n omstandigheid kan zijn het verlies van zetels of verandering in deelname aan de coalitie/oppositie.

Hoge electorale volatiliteit is een duidelijke aanleiding voor fusies, zeker bij (risicoaverse) bestuurderspartijen, die vaak voor fusie met een iets extremere partij gaan en daarmee de volatiliteit kunnen dempen (Invernizzi, 2024). De kern hierbij is dat partijen die electoraal succes hebben zelden veranderingen ondergaan en verlies van zetels een cruciale voorwaarde is voor grote verandering en partijfusies (Marland en Flanagan, 2015).

“Merging parties is thus impossible without shocks that condition elites to pursue bold action” (Marland en Flanagan, 2015, p. 20).

Factoren tussen partijen

De factoren tussen partijen zijn (de aanwezigheid van) potentiële fusiepartners en relationele kenmerken tussen deze partijen. Een belangrijke factor is hierbij de gelijkheid van de partijen op ideologisch vlak, de primaire (beleidsmatige) doelstellingen, partijcultuur, (electorale) ontwikkeling en de samenstelling van de kiezersgroep. Partijen die in hoge mate op elkaar lijken hebben weinig ‘transactiekosten’ (nadelen die bij een fusie komen kijken) en minder te verliezen bij een fusie dan partijen die in mindere mate overeenkomen (Ibenskas, 2016). De kans op een fusie wordt ook beïnvloed door relaties tussen de partijen. Persoonlijke relaties tussen de politieke elite van partijen zijn een belangrijke factor. Vooral de kwaliteit van samenwerking en onderling vertrouwen is relevant, partijleiders hebben hierin een invloedrijke rol, laten Lees et al. (2010) zien. Daarnaast heeft ervaring met onderling samenwerken (op een of meerdere politieke niveaus) effect op de kans van een fusie. Als partijen eerder succesvol nauw hebben kunnen samenwerken is de drempel naar een fusie lager, of kan dit zelfs de bron zijn voor fusieplannen (Coffé en Torenvlied, 2008).

Interne factoren

Als derde type factoren zijn er de interne partijfactoren. Deze zijn volgens Coffé en Torenvlied (2008) onder te verdelen in de houding tegenover fusie (-partners), macht van de partijleiding en de dominante factie, en de primaire strategische doelen van een partij. Het politiek-strategische doel is een relevante factor, omdat het bepaalt in welke scenario’s een fusie wenselijk is (volgens dit doel). Is het doel van een partij agendasetting of specifiek beleid (policy-seeking), dan heeft een fusie mogelijk negatief effect op het issue-ownership. Is het doel om meer kiezers te trekken, dan kan een fusie, afhankelijk van de electorale verwachtingen hierbij, aan dit doel bijdragen. Is het doel primair regeringsdeelname, dan kan een fusie ervoor zorgen dat de nieuwe partij meer geschikt is als coalitiepartner. Partijen fuseren niet primair met het doel de grootste partij te worden, stelt ook Ibenskas (2016), maar zien het in specifieke omstandigheden overwegend als strategisch middel om ideologische doelen te verwezenlijken.

Er zijn volgens Ibenskas grofweg twee situaties waarbij een fusie wordt ingezet. Ten eerste in de situatie dat de partijen de kiesdrempel zelfstandig nauwelijks kunnen halen en samen een goede kans krijgen op zetels boven het minimum. Daarnaast wordt er regelmatig gefuseerd om een kansrijke positie te krijgen voor regeringsdeelname en invloed te kunnen uitoefenen op de formatie van een coalitie (Ibenskas, 2016). Vervolgens zijn er de partijleiders en de dominante factie als interne factoren. Partijleiders drukken een stempel op de ideologische/beleidsmatige koers en de partijorganisatie. Samen zijn zij met de dominante

facties in een partij de invloedrijke actoren voor partijverandering volgens Coffé en Torenvlied.

Begin fusieproces

Er zijn dus veel factoren die bijdragen aan een fusieproces, de ene invloedrijker dan de andere, maar waar het proces precies begint is moeilijk aan te wijzen. Een schok of crisis is een waarschijnlijke aanleiding volgens Coffé en Torenvlied (2008). Marland en Flanagan (2015, p. 21) stellen dat de eerste fase in een onderhandelde partijfusie begint als partijleden en deskundigen reageren op schokken door na te denken over de waarde van samenwerking met een tegenstander.

Volgens Ibenskas (2016) en Invernizzi (2024) spelen vooral strategische doelen een rol, zij wijzen op de (electorale) vooruitzichten van de partijen op de lange termijn. Beide aanleidingen kunnen ook naast elkaar bestaan. De vraag of er een onderliggende oorzaak voor verandering en begin van een fusie zit in het electoraat dan wel in de partijelite is volgens Ibenskas niet eenduidig te beantwoorden.

Opinies achterban en partijelite

Partijen hebben een belangrijke functie als brug tussen de kiezer en de bestuurlijke elite. Naast het samenbrengen en vertalen (in beleid) van de mening van kiezers in het parlement is agendasetting een, soms als secundair beschouwde, functie van politieke partijen (Andeweg et al., 2011, Hoofdstuk Van kiezers naar beleid). De eerste functie suggereert dat standpunten van een partij bij de kiezer vandaan komen, bottom-up, terwijl het tweede duidt op een primaat bij de partijelite, top-down. In deze literatuurstudie is de verhouding tussen deze twee componenten onderzocht.

Congruentie partijstandpunten en opinie achterban

Costello et al. (2020) onderzoeken de congruentie tussen beleidsvoorkeuren van politieke partijen en kiezers in moderne representatieve democratieën. Van representatieve en effectieve vertegenwoordiging wordt verwacht (in elk geval normatief gezien) dat de standpunten van een partij grotendeels overeenkomen met die van de kiezers die op de partij gestemd hebben. Voorgaand onderzoek laat zien dat er sprake is van een hoge mate van congruentie als gekeken wordt naar de brede ideologie (Dalton, 1985), maar op specifieke beleidskwesties wijken partijen regelmatig van hun kiezers af. Onder de streep is de congruentie op de meeste beleidskwesties voor weinig kiezers hoog en verandering hierin is beperkt. Dit valt deels te verklaren door de diversiteit aan beleidsvoorkeuren die de kiezer heeft. Er is meestal geen partij beschikbaar waar de kiezer met zijn voorkeuren op alle onderwerpen terechtkan (Costello, 2020; Lesschaeve, 2017).

Prioriteit thema's

De mate van congruentie op onderwerpen tussen kiezers en partijen is sterk afhankelijk van het thema. Het komt regelmatig voor dat een partij op enkele beleidsterreinen duidelijk overeenkomt met de opvatting van hun achterban, terwijl de congruentie op een aantal

thema's laag is. Het onderscheid wordt hier in grote mate bepaald door de prioriteit die een partij bij een kwestie heeft. Deze prioriteiten zijn ook de thema's die de partij het duidelijkst naar voren brengt in verkiezingscampagnes en deze punten komen vaak terug in de regeringsplannen als de partij aan de regering deelneemt (Costello et al., 2020). Andersom hebben de thema's die een partij als minder belangrijk ziet vaak een lagere congruentie met de achterban, aldus Costello.

Giger en Lefkofridi (2014) stellen dat er een hoge mate van overeenkomst in visie is op de belangrijkste onderwerpen voor een kiezer en de visie op die onderwerpen van zijn/haar gekozen partij. Zowel vanuit de partij als vanuit de kiezer is er in het algemeen sprake van behoorlijke overeenkomstigheid op voor beide belangrijke onderwerpen laten Giger en Lefkofridi zien. De lage congruentie op andere thema's is daarmee wellicht een overkomelijke schaduwzijde.

Verder ziet Costello (2020) een verschil tussen mainstream en nichepartijen. Waar mainstreampartijen een (soms veranderende) visie hebben op een breed scala aan onderwerpen, hebben nichepartijen vaak een heel duidelijke visie op een of enkele beleidskwesties. Deze partijen komen daarin overeen met hun achterban. Daarbij werpt Düpont (2017) op, in plaats van te focussen op het onderscheid tussen mainstream- en nichepartijen, is de organisatiestructuur van een partij een sterkere verklarende factor voor beleidsveranderingen.

Het onderzoek van Costello meldt over partij-specifieke belangrijkheid van onderwerpen in Nederland het volgende:

'This suggests that party-specific issue salience decreases the average distance between parties and voters for niche parties, but not for mainstream parties. The Green Left party defies this pattern as it exhibits a positive link, while being classified as a niche party, but the classification can be contested as the party has adopted a rather broad attention profile in the past decade.' (Costello et al. 2020, p. 102)

Dit betekent dat (alleen) in het geval van een nichepartij, meer aandacht voor een of enkele specifieke onderwerpen samenhangt met een hogere mate van congruentie op beleidskwesties tussen achterban en partij. Een heel belangrijk detail hierbij is dat GroenLinks (The Green Left) de uitzondering op de regel is. Volgens Costello is GroenLinks het afgelopen decennium een breder profiel gaan uitdragen (wat overigens direct ingaat tegen een belangrijke voorwaarde voor het zijn van een nichepartij). Hierin zit duidelijk een ontwikkeling die gezien zou kunnen worden als een beweging richting een meer mainstreampartij, zoals de PvdA. Otjes en De Jonge (2025, p. 469) definiëren GroenLinks duidelijk als nichepartij, maar geven daarbij aan dat de typologie van nichepartijen een update nodig heeft.

Verandering van partijstandpunten

De verschillen tussen standpunten van een partij ten opzichte van de achterban van de partij worden door de partijelite kleiner gemaakt volgens Ibenskas en Polk (2022). Hun onderzoek wijst uit dat partijen zich niet zozeer aanpassen aan het hele electoraat, maar primair naar

de eigen achterban toe bewegen. Als de opinie van de achterban uit elkaar groeit met de partijlijn, zal de partijelite proberen de beleidsstandpunten dichterbij die van de achterban te brengen.

“We find no evidence that mainstream parties respond to changes in the average position of the general electorate in our analysis of 14 Western European democracies between 1999 and 2014. Instead, we report that mainstream parties display a different form of responsiveness by attempting to close pre-existing ideological congruence gaps between themselves and their partisan constituents.” (Ibenskas en Polk, 2022, p. 216)

Interessant hierbij is dat hoewel het initiatief tot verandering bij de partijtopy ligt, de oorzaak wel ligt in het (partij-) electoraat. Adams et al. (2004) stellen dat partijen hun standpunten niet aanpassen na verkiezingsuitslagen, maar door verandering van de publieke opinie. Dit speelt met name als de opinie van het electoraat van de positie van de partij weg beweegt. Slothuus (2010) laat zien dat de partijelite ook goed zelf in staat is de opinie van de achterban te beïnvloeden, mits de veranderingen niet al te ver van de beleidsvoorkeuren van de kiezer staan. Binnen een bepaalde bandbreedte kan een partij zodoende een verandering in standpunten van de achterban teweegbrengen door initiatief te nemen. Bij verandering van partijstandpunten is er ook een verschil in strategie tussen niche- en mainstreampartijen. Nichepartijen zijn policy-seeking en zullen hun standpunten alleen aanpassen als de kiezer naar de partijstandpunten toe beweegt, en het partijstandpunt daarmee dichterbij het gewenste beleid komt. Mainstream partijen zijn vooral voter-seeking en zullen hun partijstandpunten aanpassen richting het politieke midden als de “median voter” (het midden van het spectrum, waar veel stemmen te halen zijn) van de partij af beweegt (Ferland, 2020). Deze onderzoeken laten zien dat het moeilijk te zeggen is waar veranderingen van partijstandpunten primair hun oorsprong vinden, hier is geen consensus over, maar het initiatief voor implementatie ligt duidelijk bij de elite van een partij.

Deelvragen

Bestudering van de literatuur over politieke fusies en de rol van het electoraat en de partijelite heeft laten zien dat er uitgebreide kaders zijn ontwikkeld met factoren die een rol spelen bij fusies. Er ontbreken echter nog inzichten die de primaire bron van een fusieproces eenduidig kunnen aanwijzen (Adams et al., 2004, p.609), evenals longitudinaal onderzoek (Lupu et al., 2017). Inzicht in de ontwikkeling van partijen en hun achterban over een langere periode voorafgaand aan een fusie zou daarom een waardevolle toevoeging zijn aan het wetenschappelijke discours. Zodoende volgt de hoofdvraag “Is er bij fusiepartijen in de aanloop naar een fusie sprake van verandering in de congruentie van het stemgedrag van de Tweede Kamerfracties en de congruentie van de opinie van de achterban?”. Hierbij passen vragen over de twee componenten van de hoofdvraag, die we beide onderzoeken.

De deelvragen zijn:

Is er sprake van verandering in de congruentie van stemgedrag op politieke thema's tussen de Tweede Kamerfracties van de PvdA en GroenLinks in de Tweede Kamer?

Is er sprake van verandering in de congruentie van de opinie op politieke thema's tussen de achterban van de PvdA en GroenLinks?

Tweede Kamerleden worden in dit onderzoek gezien als belangrijk onderdeel van de partijelite, de termen komen beide voor in dezelfde wetenschappelijke context. Deels omdat Tweede Kamerleden de kern vormen van de partijelite (Ibenskas en Polk, 2022; Lupu et al., 2017) en daarnaast omdat de opinie van de partijelite (via Kamerstemmingen) zo duidelijk meetbaar kan worden gemaakt. Omdat een Kamerlid een duidelijk gedefinieerde actor is wordt dit gebruikt in de onderzoeksvragen.

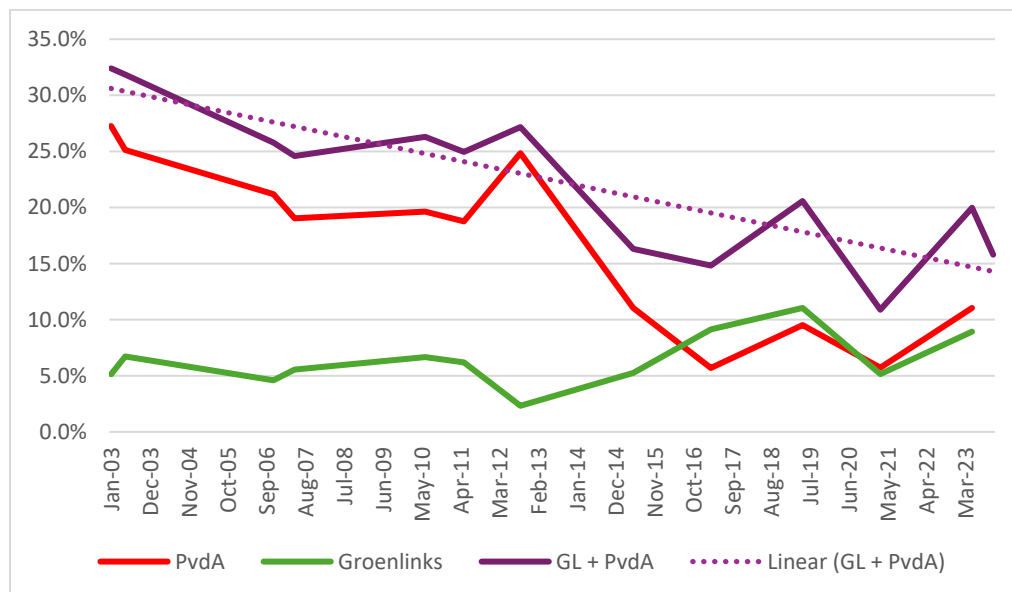
Casus PvdA en GroenLinks

In dit onderzoek wordt gekeken naar het meest recente fusieproces in Nederland, dat tussen de Partij van de Arbeid en GroenLinks. Hoewel over Nederlandse fusies zeker wetenschappelijke literatuur bestaat (Lees et al., 2010; Invernizzi, 2024), is deze fusie nog nauwelijks beschreven. Dat geeft een mooie kans om het als casus te bestuderen. Het fusieproces zit nu in de laatste fase, veel data over de aanloop naar het fusieproces is beschikbaar. Deze fusie leent zich daarom goed om longitudinaal onderzoek te kunnen doen naar de aanloop van een fusie.

Voor de politiek-electorale context van de partijen is Grafiek 1. De belangrijke factor van electorale neergang (Invernizzi, 2024; Coffé en Torenvlied, 2008) is voor deze fusie in elk geval aanwezig. Het onderzoek zal zich verder op de opinies van de achterban en de Kamerfracties richten.

De implicatie van de deelvragen is maatschappelijk relevant voor de toekomst van het Nederlandse partijenlandschap. Zijn de PvdA en GroenLinks zowel intern als extern naar elkaar toegegroeid? Dan is een fusie nuttig en op lange termijn waarschijnlijk onvermijdelijk. Zijn de PvdA en GroenLinks intern naar elkaar toegegroeid, maar de achterban niet? Dan duidt dit op electorale ruimte in het politieke spectrum voor andere (nieuwe of al bestaande) partijen. Zijn de partijen inhoudelijk niet naar elkaar toegegroeid in de afgelopen twee decennia? Dan is dit een indicatie voor aanzienlijke (interne) politieke discussies en problemen bij een fusie en bovendien een teken dat een fusie meer uit noodzaak is geboren dan uit politieke wil.

Grafiek 1. Electoraal succes in het parlement: De verkiezingsuitslagen van PvdA en GroenLinks bij de eerste (indirect) en Tweede Kamerverkiezingen van de afgelopen 20 jaar in procenten.

Hypotheses

Hoewel de literatuur geen eenduidig beeld geeft bij de deelvragen, kan er een redelijke inschatting gemaakt worden van de uitkomsten van het onderzoek. De hypothesen zijn als volgt;

H1: Er is een toename in de congruentie tussen de fracties van de PvdA en GroenLinks op politieke thema's in de Tweede Kamer.

Er wordt een toename in congruentie verwacht omdat onderzoek laat zien dat fusies en politieke verandering beginnen in de partijtopy (Slothuus, 2010; Coffé en Torenvlied, 2008). Samenwerking tussen prominente politici van partijen is een belangrijke factor bij het opzetten en slagen van een fusieproces (Lees et al., 2010). Nauwe samenwerking leidt tot gezamenlijke moties, standpunten en stemmingen.

Ibenskas (2016) en Invernizzi (2024) laten zien dat fusies regelmatig om strategische redenen worden geïnitieerd en de inhoudelijke onderlinge verschillen van ondergeschikt belang zijn. Dit argument voor een gebrek aan congruentie sluit een toename van congruentie niet uit, terwijl eerder genoemde onderzoeken wel op een toename van samenwerking en congruentie wijzen als cruciale factor voor een fusie. Daarom wordt een toename van de overeenkomst in stemmingen in de Tweede Kamer verwacht.

H2: Er is een toename in de congruentie tussen de achterban van de PvdA en GroenLinks op politieke thema's.

Slothuus (2010) laat zien dat bij een fusie de partijen dicht bij elkaar moeten liggen om de fusie succesvol tot stand te brengen. Transactiekosten zijn lager en de succeschansen hoger als

de achterban van partijen in grote mate overeenkomt (Ibenskas, 2016). Adams et al. (2004) stellen dat partijen hun standpunten aanpassen door verandering van de publieke opinie, wat erop duidt dat als de achterbannen een hogere congruentie krijgen, de partijen dit ook intern krijgen en een fusie waarschijnlijker wordt.

Argumenten voor het gebrek aan toename van (onveranderde) congruentie zijn er ook. De congruentie tussen de partijelite en de achterban is in het algemeen namelijk vrij stabiel (Dalton, 1985) en er zijn belangrijker factoren bij een fusie dan de overeenkomst in opinie van de achterban (Marland en Flanagan, 2015; Coffé en Torenvlied, 2008).

De kans op een fusie is het grootst als alle omstandigheden juist zijn voor de fusie. Daarom is de hypothese dat er een toenemende congruentie is in thema's van de achterbannen.

Methodologie

Data

Onderzoekperiode

Onderzoek naar de factoren van een fusieproces gaat vaak in op de omstandigheden die op het moment van de fusie of vlak daarvoor spelen. Longitudinaal onderzoek biedt daarom een meerwaarde in het wetenschappelijke discours (Adams et al., 2004; Lupu et al., 2017). Zodoende is gekozen voor een lange onderzoeksperiode, die begrensd wordt door de politieke omstandigheden in de geschiedenis van de PvdA en GroenLinks.

De onderzoeksperiode is 20 jaar, van 2003 tot 2023. De stemmingen van de Tweede Kamer zijn geanalyseerd tussen 2003 (de zittingsperiode van Balkenende 2/3) en 2023 (tot de nieuwe verkiezingen van dat jaar). Voor de opinie van de achterban zijn de Nederlandse Kiezersonderzoeken van 2003 tot en met 2021 gebruikt voor de analyse. Vanaf 2023 zijn de PvdA en GroenLinks één Kamerfractie en zijn er derhalve geen verschillen te meten. Daarbij is het NKO 2023 niet gebruikt, omdat de achterban PvdA en GroenLinks niet goed met elkaar kan worden vergeleken, aangezien de achterban bij de meerderheid van de variabelen is samengevoegd als één partij. Eerder dan 2002 is niet nuttig, omdat de PvdA van de periode dat GroenLinks werd opgericht tot 2002 in het kabinet zat. Stemdata in periodes waarbij een partij in de coalitie zit levert aanzienlijke outliers op en zijn zeer beperkt te vergelijken met de andere periodes. De zittingsperiode 2002-2003 is te kort om statistisch relevante cijfers over stemmingen te kunnen onderzoeken. Ook past het niet bij de opzet (om een NKO te vergelijken met de daaropvolgende zittingsperiode), omdat Rutte 4 de laatste zittingsperiode is die geanalyseerd kan worden en het NKO 2021 voor die vergelijking wordt gebruikt. De NKO's 2003 tot en met 2021 zijn dus in de samengestelde NKO-dataset opgenomen voor analyse.

Bij het NKO 2003 is data beschikbaar over twee verkiezingen. Omdat er zo'n kleine zittingsperiode van de Tweede Kamer was tussen deze twee wordt alleen een vergelijking gemaakt tussen de opinie van de achterbannen bij de verkiezingen in 2003 en de daaropvolgende periode Balkenende 2/3 (03'-06').

Variabelen en datasets

Tweede Kamerleden worden in dit onderzoek gezien als onderdeel van de partijelite, met name omdat de opinie van de partijelite zo duidelijk meetbaar kan worden gemaakt. Bij de hoofdvraag passen vragen over de twee componenten van de hoofdvraag, die we beide onderzoeken.

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, moeten gegevens van de afgelopen 20 jaar worden geanalyseerd over het stemgedrag van partijen in de Tweede Kamer en over de politieke opinie van de achterban van GroenLinks en de Partij van de Arbeid. De Dutch Parliamentary Voting Dataset (Louwerse et al., 2017) is voor dit eerste deel geschikt omdat het een dataset is met de voor deze analyse relevante informatie over alle stemmingen in de Tweede Kamer van 1922 tot en met 2023. Het is zodoende toereikend geüpdatet, tot aan het einde van de onderzoeksperiode. In onderzoek over partijelites (en de achterban) worden vaak parlementaire fracties als primaire actor gezien en onderzocht, deels omdat een nationale partijfractie goed de elite representeert en deels omdat data over het parlement goed beschikbaar en vergelijkbaar is (Lees et al., 2010). De Dutch Parliamentary Voting Dataset met uitgebreide data over Tweede Kamer stemmingen is zodoende een logische keuze voor dit onderzoek.

Voor analyse van de opinie van de achterban van politieke partijen is een combinatie van meerdere versies van het Nederlands Kiezersonderzoek (NKO) is het meest geschikt. Bij elke verkiezing wordt een representatieve steekproef onder Nederlanders gehouden met daarin vragen over politieke standpunten en voorkeuren. Het voordeel van dit onderzoek is dat de vraagstelling in grote mate hetzelfde blijft elke editie, waardoor je meerdere jaren kunt vergelijken op eenzelfde variabele.

Om de data over de tijd en op verschillende onderwerpen te kunnen vergelijken zijn de NKO's van 2003 tot en met 2021 samengevoegd. Hierbij zijn een aantal bewerkingen toegepast om een vergelijking tussen meerdere jaren te maken. Bij de Dutch Parliamentary Voting Dataset staan alle jaren in één database, maar zijn wel sets samengevoegd om de benodigde informatie bij elkaar te zetten. Er zijn aan de hand van de gegevens in de dataset variabelen toegevoegd om het stemgedrag per onderwerp te kunnen indelen.

Een belangrijk doel van dit onderzoek is om per politiek onderwerp een vergelijking te maken tussen wat de achterban vindt en wat de Tweede Kamerfractie doet. De twee verschillende datasets hebben een heel verschillende opzet en er is niet een directe statistische analyse mogelijk door deze data samen te voegen. Daarom zijn politieke onderwerpen gezocht die in het NKO een variabele hebben die de opinie op een bepaald thema kwantificeert, waarbij een corresponderend onderwerp in de Parliamentary Voting Dataset staat.

Dutch parliamentary voting

De onderwerpen in de dataset zijn verdeeld in 17 hoofdthema's met elk 4 tot 10 subthema's. Deels is deze verdeling aangehouden, maar niet elk subthema past goed bij het onderwerp wat gebruikt wordt als vergelijking met het NKO. Uiteindelijk is er voor 14 onderwerpen gecodeerd zodat deze zinvol kunnen worden vergeleken met data uit de NKO's. 43,7% van de

stemmingen valt uiteindelijk onder een van deze 14 onderwerpen. Hiermee zijn er ruim voldoende cases per onderwerp om vergelijkingen te kunnen maken.

De periodes die in dit onderzoek worden onderscheiden zijn de zittingsperiodes van de Tweede Kamer, dus vanaf het moment van beëdiging. Dit overlapt grotendeels maar is niet hetzelfde als de kabinetsperiode. Bij het kabinet Balkenende 2 en 3 gaat het om één zittingsperiode omdat er een interim-kabinet is gevormd tot de volgende verkiezingen. Daarom vallen deze twee kabinetten in dezelfde periode in het onderzoek.

Nederlands kiezersonderzoek

Voor het bepalen van welke partij een respondent tot de achterban behoort, is gekozen voor het gebruik van de variabele 'most adherent/attracted to'. Er is bewust niet gekozen voor de partij waar een respondent op gestemd heeft, omdat dit andere effecten zou meenemen. Strategisch stemmen of stemmen op een partij vanwege een kandidaat zijn tijdelijke effecten die zo weinig mogelijk invloed zouden moeten hebben bij dit onderzoek naar de opinie van de achterban. Door 'most adherent/attracted to' te gebruiken wordt gekeken naar wat de respondent primair als politieke verwantschap ervaart en bij welke achterban hij hoort.

Een nadeel van de NKO-datasets is dat er een aantal politieke onderwerpen zijn die (tegenwoordig) relevant zijn, maar niet direct voorkomt als vraag in (een deel van) de versies. Er zijn echter wel variabelen die indirect over dit soort thema's gaan, die in alle NKO's voorkomen. Dit is de vraag 'Wat vindt u het belangrijkste nationale probleem?' waarbij de respondent meerdere problemen in een rangorde mag aangeven (7 tot 9, afhankelijk per NKO). De variabelen hiervan zijn voor het onderzoek gecodeerd zodat op enkele missende thema's toch de opinie van de respondent te kwantificeren valt. Er is voor de onderwerpen 'natuur en milieu', 'onderwijs', 'zorg', en 'sociale zekerheid' een ordinale variabele gemaakt, waarbij 5 de score is van een respondent die het onderwerp als belangrijkste van alle ziet, tot aan 1 voor een respondent die het thema helemaal niet als belangrijk probleem ziet.

Op deze nieuwe variabelen is genoeg aan te merken, zo is het inschatten van een prioriteit voor het land niet hetzelfde als een standpunt over een onderwerp. Ook vult de meerderheid van de mensen maar 2 of 3 prioriteiten voor het land in, dus deze variabelen zeggen niet alles. Toch is het zeker een maatstaf voor wat kiezers belangrijk vinden en is het daarmee een nuttige toevoeging om op deze thema's een vergelijking te kunnen maken.

Helaas kunnen niet alle onderwerpen die voor de PvdA en GroenLinks relevant zijn onderzocht worden. Dit heeft meerdere oorzaken, waaronder ambiguïteit van enkele onderwerpen waar geen duidelijke vraagstelling naar is in het NKO. Als iemand bijvoorbeeld aangeeft de economie belangrijk te vinden, kan dit van alles betekenen. Een sterk vestigingsklimaat, werkgelegenheid of meer regulering? In het NKO ontbreekt soms deze nuance. Op andere onderwerpen is het weer veel makkelijker te interpreteren en te vergelijken wat het standpunt van de kiezer is. Als deze ook relevant geacht worden zijn ze meegenomen in het onderzoek.

Analyses

De onderzoeksvragen zijn met verschillende soorten analyses te beantwoorden. Ten eerste de ontwikkeling van stemgedrag van de twee partijen in de Tweede Kamer, zijn ze naar elkaar toe gegroeid en verschilt dat per onderwerp? Hierbij kunnen we kijken naar de percentages overeenkomstig en verschillende stemmen in het parlement, vergeleken in de verschillende zittingsperiodes op de 14 onderwerpen. Als controlevariabele wordt de SP gebruikt, een verwante partij die in alle periodes met PvdA en/of GroenLinks in de oppositie heeft gezeten. Zo kan het opgemerkt worden als de ontwikkelingen in de achterban en de Tweede Kamer onderdeel zijn van een groter politiek fenomeen, zoals het naar elkaar toe groeien van de opinie van kiezers in het algemeen, of een aggregatie van partijen in (het linkerdeel van) de Tweede Kamer. Om over de fusiepartijen en duidelijke uitspraak te kunnen doen worden deze effecten gecheckt en uitgesloten.

Ten tweede de opinie van de achterban over hun eigen algemene politieke positie. In hoeverre verschilt deze en is dit naar elkaar toe gegroeid? Dit onderzoeken we in Tabel 2 met een overzicht van de links-rechts positie van de kiezers over 20 jaar, met wederom de SP erbij als controle. Deze test gaat dus over het algemene beeld en niet over specifieke onderwerpen, met als toegevoegde waarde dat het ook iets zegt over de zelfperceptie van de kiezer en de data over vele onderzoeken (ook internationaal) zijn te vergelijken, in tegenstelling tot de specifiekere data in het NKO.

Om de hoofdvraag te beantwoorden en mogelijk een verandering of samenhang tussen de achterban en partijelite te kunnen vaststellen is de veranderende opinie van de achterban en veranderend stemgedrag van de partijen in de Tweede Kamer uitgebreid geanalyseerd. Dit is het meest lastig te onderzoeken, omdat de data van het NKO niet direct aan de Parliamentary Voting Dataset gekoppeld kan worden en statistisch toetsen hiertussen ingewikkeld is. Wel is het mogelijk om voor beide datasets op dezelfde onderwerpen te kijken of deze significant veranderen in een periode. Met deze vergelijking is te zien of er een trend is, of dat de hypothese verworpen kan worden.

Om de data goed inzichtelijk te maken zijn twee overzichtstabellen (Tabel 3 en 4) gemaakt van alle data over de 14 onderwerpen. Hierbij zijn alle onderwerpen in categorieën ingedeeld die iets zeggen over de mate van het verschil tussen de partijen op een bepaald onderwerp, en de mate van verandering daarin. Met deze samengevatte trendanalyse komt een duidelijk beeld naar voren van de kern van de onderzoeksvragen. Het codeerschema is gemaakt voor zowel de opinies van de achterban als de stemmingen van de Tweede Kamerfracties.

Codeerschema trend van de verschillen (voor Tabel 3 en 4)

Codenaam	Betekenis	Criteria
GSN	Geen significante verschillen tussen partijen	In geen van de zittingsperiodes is er een significant verschil vastgesteld tussen de partijen. Een consistent hoge mate van overeenkomst op dit onderwerp.

VP_GT	Significante verschillen tussen partijen, geen trend over het tijdvak van 20 jaar	Er zijn bij een of meer zittingsperiodes significante verschillen tussen de partijen en de verschillen blijven over het tijdvak van 20 jaar bestaan. In enkele periodes kan er een hogere overeenkomst tussen de partijen zijn, maar hierin is geen trend.
VP_BT	Significante verschillen tussen partijen, beperkte trend over het tijdvak van 20 jaar (toename congruentie)	Er zijn bij een of meer zittingsperiodes significante verschillen tussen de partijen. Deze verschillen nemen tussen het begin en einde van het 20-jarige tijdvak af (toename komt niet voor in de data), met enige tot aanzienlijke schommeling.
VP_DT	Significante verschillen tussen partijen, duidelijke trend over het tijdvak van 20 jaar (toename congruentie)	Er zijn significante verschillen die duidelijk afnemen gedurende het tijdvak van 20 jaar. Op maximaal een zittingsperiode na nemen de verschillen periode na periode af van 2003 tot 2023, een duidelijke trend. (toename komt niet voor in de data)

1. Bij de stemmingen van Tweede Kamerfracties is geen significantie te berekenen, dat zijn simpelweg de stemuitslagen. Omdat er geen enkel thema is waarbij er consistent kleine verschillen tussen de fracties zijn sinds 2003, is de categorie "GSN" voor deze variabele niet relevant en ook niet nader gedefinieerd. In de andere categorieën wordt hiervoor puur onderscheid gemaakt op het verloop van de verschillen in het tijdvak, wat laat zien in hoeverre er sprake is van een trend.
2. Voor de trendanalyse zijn de zittingsperiodes 2006-2010 en 2012-2017 niet meegenomen, omdat de PvdA toen in de regering zat. Het verschil op een onderwerp zegt dan (deels) iets over de coalitiepartners en het regeerakkoord waar de PvdA aan gebonden is, terwijl we in dit geval op zoek zijn naar het verschil in standpunten tussen puur PvdA en GroenLinks. Deze twee periodes laten dan ook grote outliers zien in de data, zie Appendix voor alle cijfers.

Enkele thema's zijn definiërend voor een partij en de achterban. In het beste geval heeft de partij dan issue-ownership over deze thema's. Uit eerder onderzoek van het NKO komen de volgende belangrijke punten voor de PvdA en GroenLinks. Tussen haakjes betekent dat ze op de eerste of tweede plek van het issue-ownership staan, dan is het zodanig belangrijk dat dit thema extra wordt bekeken bij de analyse.

PvdA: Economie, Europese Unie, Democratie, Armoede (2), Gezondheidszorg (2), Werkgelegenheid (1), Wonen (1), Immigratie, Onderwijs

GroenLinks: Armoede, Gezondheidszorg, Wonen, Immigratie, Discriminatie, Klimaatverandering (1), Onderwijs. ("Versplinterde vertegenwoordiging. Nationaal Kiezersonderzoek 2021", pp. 79-82)

Armoede, gezondheidszorg, werkgelegenheid, wonen en klimaatverandering. Dit zijn de thema's die door de partijen zelf als belangrijk én door de kiezer als onderscheidend worden gezien. Werkgelegenheid en wonen zijn helaas niet met de gebruikte datasets te onderzoeken, maar armoede, gezondheidszorg en klimaatverandering wel.

Bij het thema armoede passen de variabelen inkomensongelijkheid en sociale zekerheid. (gezondheids-)zorg spreekt voor zich en ook klimaatverandering is duidelijk aan één variabele van het NKO en de Parliamentary Voting Dataset te koppelen, de variabele Natuur en Milieu.

Resultaten

Tabel 1. Overeenkomst in stemmen in de Tweede Kamer

Tussen partijen	Zittingsperiode Tweede Kamer						Totaal
	P 03	P 06 ¹	P 10	P 12 ¹	P 17	P 21	
PvdA en GroenLinks	82,6%	62,1%	84,5%	60,6%	91,1%	98,1%	80,5%
PvdA en SP	79,6%	58,1%	78,4%	53,5%	85,5%	83,9%	73,3%
GroenLinks en SP	88,9%	82,7%	79,9%	79,9%	85,9%	84,0%	83,4%

1. In de periodes 2006-2010 en 2012-2017 was de PvdA onderdeel van de regering en was dus met een regeerakkoord aan andere partijen gebonden.
2. P 03 = 2003 – 06', P 06 = 2006 – 10', P 10 = 2010 – 12', P 12 = 2012 – 17', P 17 = 2017 – 21', P 21 = 2021- 23'.

Hieruit komt duidelijk naar voren dat de PvdA en GroenLinks naar elkaar zijn toegegroeid in het parlement in de afgelopen 20 jaar, terwijl de SP wisselend overeenkomt met beide partijen maar geen trend laat zien. Dat de PvdA tijdens regeringsdeelname niet de trend (met GroenLinks) volgt is natuurlijk te verwachten. Wat echter interessant is om te zien is dat als de SP en GroenLinks samen in de linkse oppositie zitten, zij niet méér lijken te gaan samenwerken. De overeenkomst tussen GL en de SP is in de periodes 2006-2010 en 2012-2017 juist lager. Wellicht speelt de PvdA een samenbrengende rol als het in de oppositie zit, dit zou interessant zijn voor vervolgonderzoek.

Verder valt op dat de PvdA en GroenLinks in de periode 21'-23' vrijwel identiek stemmen. Hoewel ze toen nog niet officieel één fractie waren was er een nauw samenwerkingsverband, duidelijk een opmaat naar een gezamenlijke Tweede Kamerlijst voor de verkiezingen daarna.

Tabel 2. De verschillen op de links-rechts positie in zelfperceptie van de kiezers

Tussen kiezers van partij	Verskil in gemiddelde positie kiezers (11 puntsschaal)					
	2003	2006	2010	2012	2017	2021
PvdA en GroenLinks	0,73***	0,61***	0,55**	0,98**	0,41*	0,11
PvdA en SP	0,99***	0,47**	-0,04	0,00	-0,02	0,02
GroenLinks en SP	0,26	-0,15	-0,60*	-0,98**	-0,42	-0,09

1. De dikgedrukte verschillen tussen gemiddelden met asterix zijn significante verschillen.
2. ***p < 0,001, **p < 0,01, *p < 0,05

Interessant hier is dat de achterban van zowel PvdA als GroenLinks naar links beweegt (in elk geval volgens eigen inschatting op het politieke spectrum) en de verschillen significant afnemen. Dit geldt echter ook voor de SP (de controlevariabele), dit duidt er wellicht op dat dit eerder te maken heeft met veranderingen in het hele partijsysteem dan met veranderingen tussen de PvdA en GroenLinks. De verschillen tussen de kiezers van alle drie de partijen nemen af, maar dit kan te maken hebben met het feit dat al deze kiezers sowieso naar links bewegen (of de schaal naar rechts). Verder valt op dat de achterban van de SP en de PvdA eerder naar elkaar toe is gegroeid dan die van de PvdA en GroenLinks.

Bij deze test moet worden opgemerkt dat een eendimensionale schaal veel diversiteit op onderwerpen buiten beschouwing laat, en de waardes vooral iets zeggen over de zelfperceptie van kiezers. De kiezer houdt niet alleen rekening met beleidsvoorkeuren als het gaat om de links-rechts positie, zeker bij midden en laagopgeleide kiezers spelen andere factoren als sociale identiteit een rol (Lesschaeve, 2017, pp. 359, 372). Het is dus in zeer beperkte mate generaliseerbaar naar de algemene beleidsvoorkeuren van het electoraat.

Tabel 3. Ontwikkeling van de congruentie op 14 politieke thema's bij de achterban en elite van de PvdA en GroenLinks over twee decennia

Verandering in overeenkomst stemgedrag Tweede Kamerfractie PvdA en GroenLinks	Verandering in overeenkomst opinie van de achterban PvdA en GroenLinks			
	GSN	VP_GT	VP_BT	VP_DT
Geen significant verschil tussen partijen (GSN)				
Vershil tussen partijen, geen trend over de jaren (VP_GT)		1 (7%)		
Vershil tussen partijen, beperkte trend toename congruentie (VP_BT)				
Vershil tussen partijen, duidelijke trend toename congruentie (VP_DT)	4 (29%)	6 (43%)	3 (21%)	

Uit tabel 3 kunnen we enkele conclusies trekken. Ten eerste, de twee partijen bewegen op alle onderwerpen al lange tijd naar elkaar toe in de Tweede Kamer, er is een duidelijke trend. Ook voordat de intensieve samenwerking tussen de partijen in 2021 begon was er al lang een trend van toenemende overeenkomst in de Kamer gaande, zie ook Appendix Tabel 3 t/m 5. Daarin is ook zichtbaar dat de toename van congruentie het sterkst speelt in de laatste twee zittingsperiodes, maar dat al sinds 2003 een trend bestaat.

De ontwikkeling van de achterban geeft echter een heel ander beeld. Op een groot deel van de onderwerpen is een significant verschil tussen de partijen en blijft dit ook bestaan gedurende deze periode. Op slechts drie onderwerpen is er een trend zichtbaar (op de gehele onderzoeksperiode) en deze is niet heel sterk. Dit gaat dus in tegen de hypothese dat de congruentie toeneemt. Tegelijkertijd is de achterban op geen van de onderwerpen uit elkaar gegroeid, dus van een omgekeerde ontwikkeling is ook geen sprake. In de Appendix staan in Tabel 3 en 5 de gemiddeldes van alle 14 onderwerpen samen per jaar. Daarin is te zien dat het geheel wel een lichte trend laat zien met een toename van de congruentie van de achterban. Dit effect speelt dus met name dankzij de 3 “beperkte trend” onderwerpen.

Kortom, de achterbannen van PvdA en GroenLinks zijn op al deze onderwerpen nauwelijks naar elkaar toe geschoven. Hierbij moet wel worden gezegd dat de verschillen in meerderheid weliswaar significant zijn, maar niet erg groot. Appendix Tabel 3 t/m 5 laten zien dat het vaak gaat om een verschil van tienden, op een 7 puntsschaal.

Tabel 4. De ontwikkeling van verschillen bij de achterban en de Tweede Kamerfractie per onderwerp

Thema's	Achterban	Tweede Kamerfractie
Inkomensongelijkheid	VP_BT	VP_DT
Europa	VP_GT	VP_DT
Integratie	VP_GT	VP_GT ²
Medisch ethisch	GSN	VP_DT
Energievoorziening	VP_GT	VP_DT
Criminaliteit	VP_GT	VP_DT
Asielzoekers	VP_BT	VP_DT
Internationale (militaire) samenwerking	VP_GT	VP_DT
Burgerlijke vrijheden	VP_GT	VP_DT
Natuur en milieu	VP_GT	VP_DT
Onderwijs	GSN	VP_DT
Zorg	GSN	VP_DT
Infrastructuur	GSN	VP_DT
Sociale zekerheid	VP_BT	VP_DT
<i>Totaal¹</i>	<i>VP_BT</i>	<i>VP_DT</i>

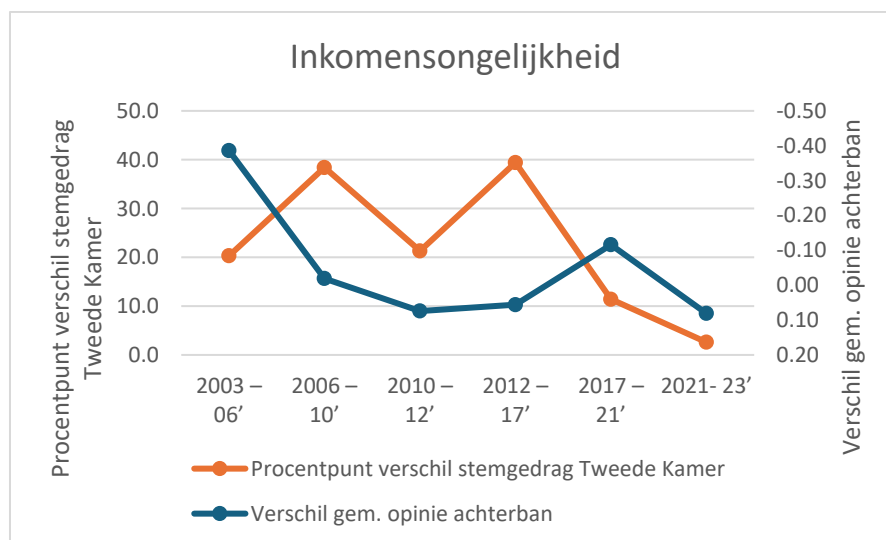
1. Voor elke periode is het gemiddelde van de verschillen op alle onderwerpen samen berekend.
2. Over integratie zijn de Tweede Kamerfracties sinds 2003 steeds meer afwijkend gaan stemmen, tot de periode 2021-2023. Toen was er juist 100% overeenstemming op dit onderwerp. Er is dus geen duidelijke trend van 2003 tot 2023, al was er tot 2021 een tegengestelde ontwikkeling (t.o.v. de andere onderwerpen) gaande.
3. GSN: geen significante verschillen tussen partijen; VP_GT: Verschil tussen partijen, geen trend over de jaren; VP_BT: Verschil tussen partijen, beperkte trend over de jaren; VP_DT: Verschil tussen partijen, duidelijke trend over de jaren.

Tabel 4 laat de ontwikkelingen per onderwerp zien. Integratie is in de Tweede Kamer een outlier in een verder heel duidelijke trend bij de fracties. De trend was op integratie eigenlijk een afnemende congruentie, tot vanaf 2021 de partijen 100% hetzelfde gingen stemmen op dit onderwerp (Appendix, Tabel 3). Wellicht heeft dat te maken met de spanning en verandering van inzicht die in de samenleving speelt op dit onderwerp de laatste jaren, waarbij de PvdA en GroenLinks zich verschillend hebben moeten profileren om bepaalde kiezers aan te spreken. Vanaf 2021 werkten beide partijen nauw samen en zal meer op dit onderwerp zijn afgestemd onderling. Voor alle andere thema's geldt dat de ontwikkeling van een hogere congruentie al een stuk langer bezig is.

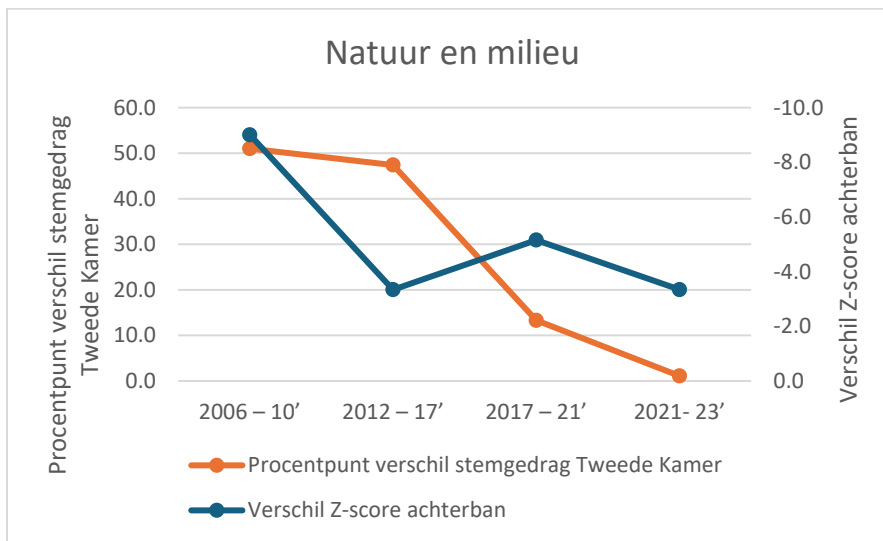
De achterbannen van GroenLinks en de PvdA laten een gevarieerd beeld van ontwikkelingen zien. Alleen op inkomensongelijkheid, asielzoekers en sociale zekerheid is een beperkte trend te zien. Op inkomensongelijkheid is in Appendix Tabel 3 te zien dat het verschil tussen de partijen in 2003 significant was, maar daarna stabiel niet-significant is gebleven. Dit duidt eerder op een uitschieter van 2003 dan op een trend. De resultaten laten dus zien dat er sprake is van verschillen tussen de achterbannen op de meerderheid van de onderwerpen en dat hier weinig, maar wel enige, verandering in is gekomen in de aanloop naar het fusieproces.

Over samenhang tussen ontwikkelingen in de achterban en de partijelite kan gezegd worden dat deze vrijwel afwezig is. Er is geen aanwijzing zichtbaar die laat zien dat de partij de achterban beïnvloedt of andersom.

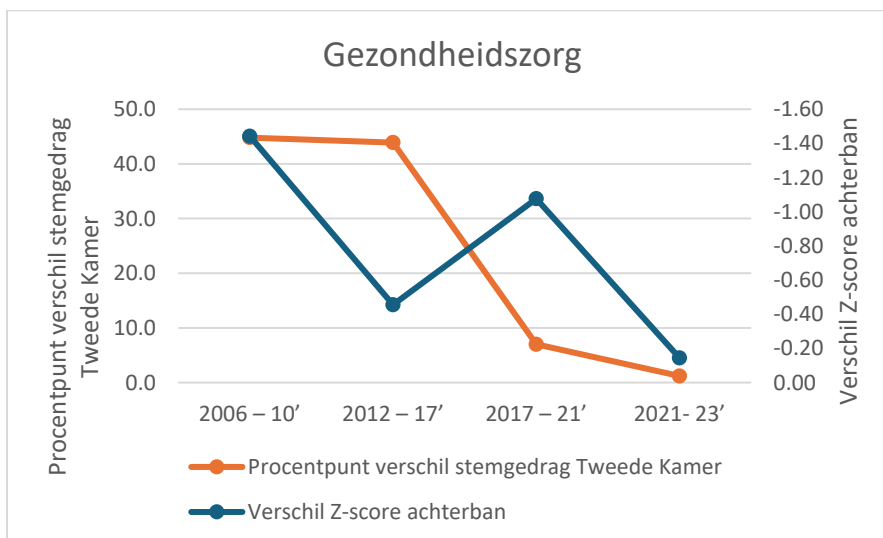
Grafiek 2. Visualisatie van de ontwikkeling van congruentie op het thema inkomensongelijkheid tussen de PvdA en GroenLinks bij de achterban en de Tweede Kamerfractie

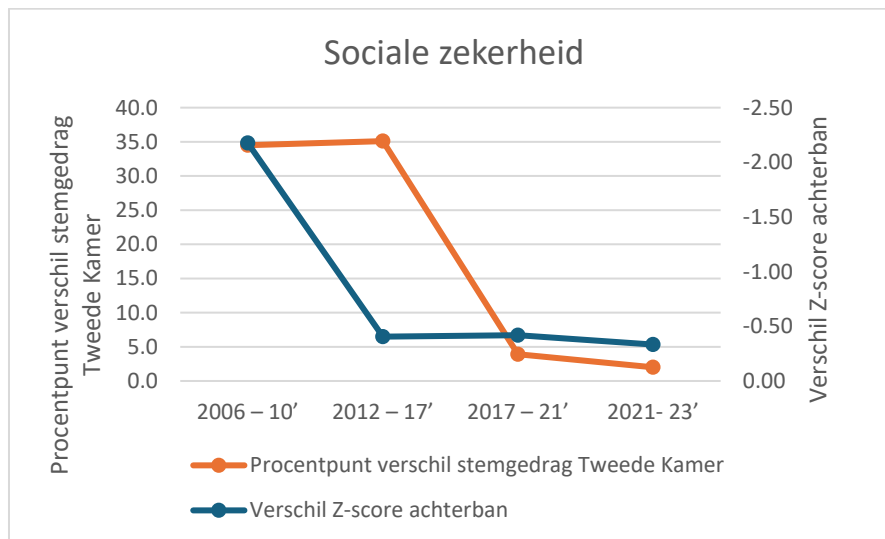
Grafiek 3. Visualisatie van de ontwikkeling van congruentie op het thema natuur en milieu tussen de PvdA en GroenLinks bij de achterban en de Tweede Kamerfractie

Grafiek 4. Visualisatie van de ontwikkeling van congruentie op het thema gezondheidszorg tussen de PvdA en GroenLinks bij de achterban en de Tweede Kamerfractie

Grafiek 5. Visualisatie van de ontwikkeling van congruentie op het thema sociale zekerheid tussen de PvdA en GroenLinks bij de achterban en de Tweede Kamerfractie

Grafiek 2 t/m 5 laten de belangrijkste thema's voor de PvdA en GroenLinks zien. Hoewel er geen consistente ontwikkeling is waarbij de partijen bij elke verkiezing dichter naar elkaar toe groeien en de veranderingen niet allemaal significant zijn (Appendix Tabel 3-5), is er wel een trend van groeiende congruentie waarneembaar op alle vier de onderwerpen. Zowel bij de partijelite als bij de achterban. Alleen bij Natuur en milieu zet de trend niet door en blijft in de achterban een significant verschil bestaan (te zien in Appendix, Tabel 5). Bij Grafiek 2 moet worden opgemerkt dat het verschil in de achterbannen door de nullijn gaat, de achterbannen zijn van links-rechts positie gewisseld op dit onderwerp. Dit zegt echter weinig, de verschillen zijn hier niet significant (Appendix, Tabel 5).

Er is in deze grafieken geen aanwijzing te zien voor het (in dezelfde periode) opvolgen van de opinie van de achterban door de Kamerfracties, en ook niet andersom. De variaties zijn hiervoor per periode te groot, ondanks de trend over twee decennia.

Discussie

De resultaten hebben niet op beide deelvragen antwoorden gegeven zoals verwacht. Op de eerste deelvraag is het antwoord in elk geval duidelijk, de parlementaire elites van de PvdA en GroenLinks zijn in de afgelopen twee decennia op vrijwel alle onderwerpen in een duidelijke trend naar elkaar toe gegroeid. Dit verschilt ook significant van de SP, het is geen algemene politieke trend. De eerste hypothese is hiermee bevestigd.

Wat betreft de opinies van de achterban van PvdA en GroenLinks komt een iets ander beeld naar voren dan verwacht. Op enkele onderwerpen (3/14) zit een beperkte trend naar meer congruentie en de gemiddelde verschillen van alle onderwerpen samen nemen licht af. Toch is er geen sprake van een duidelijke groei naar elkaar toe. Op de helft van de onderwerpen blijven significante verschillen bestaan en is geen trend over 20 jaar vastgesteld. De tweede hypothese is hiermee verworpen. De verschillen op de meeste onderwerpen waren vanaf

het begin van de onderzoeksperiode al vrij klein, wellicht zijn ze mede hierdoor slechts zeer beperkt afgenomen.

Verder kunnen we zien dat de belangrijkste onderwerpen (voor beide partijen) de verschillen wel een trend naar meer congruentie hebben. Van deze onderwerpen is alleen Natuur en milieu blijvend significant verschillend. Dit duidt erop dat een thema waar een nichepartij als GroenLinks issue-owner op is, wellicht zo duidelijk afgebakend is voor de kiezers dat deze niet in opinie naar de andere partij toe zal groeien. De tweede hypothese kan dus verworpen worden, met de conclusie dat het behoorlijk per thema kan verschillen en dat de prioriteit van een thema daar een rol in speelt. Dit laatste is een ondersteuning voor de theorie van Giger en Lefkofridi (2014) over themarelevantie.

In het algemeen laat dit onderzoek ook zien dat er voor een succesvol fusieproces (hoewel nog niet statutair voltooid, zijn alle voorgaande stappen gezet) geen sprake hoeft te zijn van samenhang tussen de ontwikkeling van de opinie van de achterban en de ontwikkeling van de opinie van de partijelite bij fuserende partijen. De PvdA en GroenLinks hebben alleen een duidelijke ontwikkeling doorgemaakt met de partijelite, niet met de achterban. Wellicht is dit geen obstakel omdat de verschillen al klein zijn.

In grote lijnen volgt de casus de verwachtingen uit de literatuur. Wat betreft verandering in de achterban ondersteunen de resultaten de theorieën van Dalton (1985), Marland en Flanagan (2015) en Coffé en Torenvlied (2008) dat de congruentie vrij stabiel is en niet cruciaal voor een fusie.

De toename van congruentie van de partijelite ondersteunt de theorieën van Slothuis (2010) Coffé en Torenvlied (2008) en Lees et al. (2010) over het belang van (opbouwende) nauwe samenwerking van de partijtop. De langdurige trend wijst erop dat de ontwikkeling niet puur het resultaat is van strategische initiatieven van Kamerleden binnen hun zittingsperiode, noch uitsluitend afhankelijk is van persoonlijke relaties van enkele prominenten. De theorieën van Slothuis (2010) en Ibenskas (2016) die de nadruk leggen op persoonlijke connecties en strategie zijn hier dus minder van toepassing, de ontwikkeling bestaat over meerdere generaties Kamerleden.

Vervolgonderzoek zou zich kunnen toespitsen op (het belang van) specifieke onderwerpen bij een fusie. De oorzaak van het verschil in het soort thema dat verandert, zoals kernthema's bij nichepartijen, kan verder onderzocht worden. Daarnaast is de ontwikkeling van de Nederlandse zelfperceptie op de links-rechtspositie een interessant onderwerp. De kiezers van alle 3 de onderzochte partijen zijn naar links en naar elkaar toe zijn geschoven. Dit duidt op een algemene verandering in het politieke speelveld.

Als laatste blijft er de vraag wat de dieperliggende oorzaak is van fusies. Veel onderzoek richt zich al op directe omstandigheden rondom fusies. In deze scriptie zijn dan ook factoren op de lange termijn onderzocht om een bijdrage te leveren aan dit kennishiaat. Daarnaast moeten onderzoekers wellicht accepteren dat er niet altijd een dieperliggende oorzaak te vinden is, maar dat een samenloop van omstandigheden meestal is wat tot een fusie leidt.

Literatuurlijst

Datasets

- Louwerse, T., Otjes, S., Vonno, C. M. C. V., & Van Der Veer, H. (2017). *Dutch Parliamentary Voting Dataset* [Dataset]. Harvard Dataverse. <https://doi.org/10.7910/DVN/UXIBNO>
- Irwin, G. A., Holsteyn, J. J. M. van, & Ridder, J. M. den. (2024). *Dutch Parliamentary Election Study 2002-2003 (DPES/NKO 2002-2003)* [Dataset]. DANS Data Station Social Sciences and Humanities. <https://doi.org/10.17026/dans-zk3-7d56>
- Jacobs, K., Lubbers, M., Sipma, T., Spierings, N., & Meer, T. W. G. van der. (2024). *Dutch Parliamentary Election Study 2021 (DPES/NKO 2021)* [Dataset]. DANS Data Station Social Sciences and Humanities. <https://doi.org/10.17026/dans-xcy-ac9q>
- Jacobs, K., Lubbers, M., Spierings, N., & Voogd, R. (2024). *Dutch Parliamentary Election Study 2023 (DPES/NKO 2023)* [Dataset]. DANS Data Station Social Sciences and Humanities. <https://doi.org/10.17026/SS/D62YTH>
- Kolk, H. van der, Aarts, C. W. A. M., Rosema, M., & Brinkman, M. (2024). *Dutch Parliamentary Election Study 2006 (DPES/NKO 2006)* [Dataset]. DANS Data Station Social Sciences and Humanities. <https://doi.org/10.17026/dans-x7h-hmh5>
- Kolk, H. van der, Aarts, C. W. A. M., & Tillie, J. N. (2024). *Dutch Parliamentary Election Study 2010 (DPES/NKO 2010)* [Dataset]. DANS Data Station Social Sciences and Humanities. <https://doi.org/10.17026/dans-xvh-tghy>
- Kolk, H. van der, Tillie, J. N., Erkel, P. van, Velden, M. van der, & Damstra, A. (2024). *Dutch Parliamentary Election Study 2012 (DPES/NKO 2012)* [Dataset]. DANS Data Station Social Sciences and Humanities. <https://doi.org/10.17026/dans-x5h-akds>

Literatuur

60 keer hetzelfde standpunt, waarom gaan PvdA en GroenLinks niet samen? (2019, mei 3).

<https://nos.nl/artikel/2283036-60-keer-hetzelfde-standpunt-waarom-gaan-pvda-en-groenlinks-niet-samen>

Adams, J., Clark, M., Ezrow, L., & Glasgow, G. (2004). Understanding Change and Stability in

Party Ideologies: Do Parties Respond to Public Opinion or to Past Election Results?

British Journal of Political Science, 34, 589-610.

<https://doi.org/10.1017/S0007123404000201>

Andeweg, R., Thomassen, J., Denters, B., Andeweg, R., & Thomassen, J. (2011). *Democratie*

doorgelicht: Het functioneren van de Nederlandse democratie. Leiden University Press.

<https://hdl.handle.net/1887/33916>

Databank Verkiezingsuitslagen—Kiesraad. (z.d.).

Coffé, H., & Torenvlied, R. (2008). *Explanatory Factors for the Merger of Political Parties*.

<https://escholarship.org/uc/item/1nd4n3j9>

Costello, R., Toshkov, D., Bos, B., & Krouwel, A. (2020). Congruence between voters and

parties: The role of party-level issue salience. *European Journal of Political Research*,

60(1), 92-113. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12388>

Dalton, R. J. (1985). Political Parties and Political Representation: Party Supporters and Party

Elites in Nine Nations. *Comparative Political Studies*, 18(3), 267-299.

<https://doi.org/10.1177/0010414085018003001>

Düpont, N. (2017). *(Ir)Rational Choices? : The Impact of Learning on Party Policy Moves*.

Een versplinterd landschap. Bijdragen over geschiedenis en actualiteit van Nederlandse politieke partijen. (2017). Amsterdam University Press.

Ferland, B. (2018). Party responsiveness to public opinion and party supporters: Revisiting the mechanisms and motivations. *Party Politics*.

<https://doi.org/10.1177/1354068818777889>

Gefuseerde partijen. (z.d.). Geraadpleegd 19 december 2025, van

https://www.parlement.com/id/vikwjsmv7vz8/gefuseerde_partijen

Giger, N., & Lefkofridi, Z. (2014). Salience-Based Congruence Between Parties & their Voters: The Swiss Case. *Swiss Political Science Review*, 20(2), 287-304.

<https://doi.org/10.1111/spsr.12069>

Herderscheê, G. (2021, oktober 14). *GroenLinks-Kamerlid Bart Snels stapt op vanwege*

samenwerking met PvdA. de Volkskrant. [https://www.volkskrant.nl/nieuws-](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/groenlinks-kamerlid-bart-snels-stapt-op-vanwege-samenwerking-met-pvda~b7927575/)

[achtergrond/groenlinks-kamerlid-bart-snels-stapt-op-vanwege-samenwerking-met-pvda~b7927575/](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/groenlinks-kamerlid-bart-snels-stapt-op-vanwege-samenwerking-met-pvda~b7927575/)

Ibenskas, R. (2016). Marriages of Convenience: Explaining Party Mergers in Europe. *The Journal of Politics*, 78(2), 343-356. <https://doi.org/10.1086/683685>

Ibenskas, R., & and Polk, J. (z.d.). Party responsiveness to public opinion in a multi-dimensional policy space. *Journal of European Public Policy*, 0(0), 1-28.

<https://doi.org/10.1080/13501763.2024.2438960>

Ibenskas, R., & Polk, J. (2022). Congruence and party responsiveness in Western Europe in the 21st century. *West European Politics*, 45(2), 201-222.

<https://doi.org/10.1080/01402382.2020.1859756>

Invernizzi, G. M. (2024). Why Do Parties Merge? Electoral Volatility and Long-Term

Coalitions. *The Journal of Politics*, 86(4), 1248-1259. <https://doi.org/10.1086/729965>

Keultjes, H. (2025, juni 12). *Leden GroenLinks en PvdA stemmen massaal vóór fusie: 'De*

eerste stap is een enorme sprong geworden'. AD.nl. <https://www.ad.nl/politiek/leden->

[groenlinks-en-pvda-stemmen-massaal-voor-fusie-de-eerste-stap-is-een-enorme-sprong-geworden~a191462a/](#)

Lees, C., Hough, D., & Keith, D. (2010). Towards an Analytical Framework for Party Mergers: Operationalising the Cases of the German Left Party and the Dutch Green Left. *West European Politics*, 33(6), 1299-1317. <https://doi.org/10.1080/01402382.2010.508910>

Lesschaeve, C. (2017). The predictive power of the left-right self-placement scale for the policy positions of voters and parties. *West European Politics*, 40(2), 357-377. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1229088>

Lupu, N., Selios, L., & Warner, Z. (2017). A New Measure of Congruence: The Earth Mover's Distance. *Political Analysis*, 25(1), 95-113. <https://doi.org/10.1017/pan.2017.2>

Marland, A., & Flanagan, T. (2015). From Opposition to Government: Party Merger as a Step on the Road to Power. *Parliamentary Affairs*, 68(2), 272-290. <https://doi.org/10.1093/pa/gst015>

Otjes, S., & De Jonge, L. (2025). The Evolution of Party Organizations in the Netherlands. In S. De Lange, T. Louwerse, P. 't Hart, & C. Van Ham (Red.), *The Oxford Handbook of Dutch Politics* (1ste dr., pp. 457-474). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198875499.013.27>

Slothuus, R. (2010). When Can Political Parties Lead Public Opinion? Evidence from a Natural Experiment. *Political Communication*, 27(2), 158-177. <https://doi.org/10.1080/10584601003709381>

Veel PvdA-kiezers voor samensmelting fracties | Het Parool. (z.d.). Geraadpleegd 23 december 2024, van <https://www.parool.nl/nieuws/veel-pvda-kiezers-voor-samensmelting-fracties~bbd7a51a/>

Wat ging er allemaal mis bij GroenLinks-PvdA? (2024, april 20). [Broadcast]. Nieuwsuur;

YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=33QkOC2hWLY>

Stemgedrag Partijen—Statistieken | Open Kamer. (z.d.). Geraadpleegd 18 oktober 2024, van

<https://www.openkamer.org/stats/stemmingen/partijen/>

Appendix

Tabel 1. Overeenkomst in stemmingen in de Tweede Kamer tussen PvdA, GroenLinks en de SP

		Zittingsperiode Tweede Kamer						
		2003 – 06'	2006 – 10'1	2010 – 12'	2012 – 17'1	2017 – 21'	2021- 23'	<i>Totaal</i>
Stemmingen PvdA en GL	Verschillen d	17,4%	37,9%	15,5%	39,4%	8,9%	1,9%	19,5%
	Hetzelfde	82,6%	62,1%	84,5%	60,6%	91,1%	98,1%	80,5%
Stemmingen PvdA en SP	Verschillen d	20,4%	41,9%	21,6%	46,5%	14,5%	16,1%	26,7%
	Hetzelfde	79,6%	58,1%	78,4%	53,5%	85,5%	83,9%	73,3%
Stemmingen GL en SP	Verschillen d	11,1%	17,3%	20,1%	20,1%	14,1%	16,0%	16,6%
	Hetzelfde	88,9%	82,7%	79,9%	79,9%	85,9%	84,0%	83,4%
<i>Totaal</i>		<i>5801</i>	<i>7544</i>	<i>6296</i>	<i>12824</i>	<i>14414</i>	<i>11387</i>	<i>58266</i>

1. In de periodes 2006-2010 en 2012-2017 was de PvdA onderdeel van de regering en was dus met een regeerakkoord aan andere partijen gebonden.

Tabel 2. De ontwikkeling van zelfperceptie op de links-rechts positie van de achterban

		2003		2006		2010		2012		2017		2021	
		Gem.	N	Gem.	N	Gem.	N	Gem.	N	Gem.	N	Gem.	N
Links-rechts positie kiezer (Zelf rapportage, 11 puntsschaal)	PvdA	4,77	306	3,68	393	3,35	302	3,70	320	3,10	154	2,52	200
	GroenLinks	4,04	170	3,06	124	2,79	145	2,72	36	2,70	146	2,40	168
	SP	3,78	79	3,21	208	3,39	108	3,70	131	3,12	116	2,49	136
	Mean difference PvdA GroenLinks	0,73***		0,61***		0,55**		0,98**		0,41*		0,11	
	Mean difference PvdA SP	0,99***		0,47**		-0,04		0,00		-0,02		0,02	
	Mean difference GroenLinks SP	0,26		-0,15		-0,60*		-0,98**		-0,42		-0,09	

1. De dikgedrukte verschillen tussen gemiddelden met asterix zijn significante verschillen.

2. ***p < 0,001, **p < 0,01, *p < 0,05

Tabel 3. Gemiddeld verschil opinie en verschil stemgedrag in Tweede Kamer tussen PvdA en GroenLinks

		Jaartal van het NKO (eerste jaartal) en de daaropvolgende zittingsperiode van de Tweede Kamer						
		2003 – 06'	2006 – 10' ⁵	2010 – 12'	2012 – 17' ⁵	2017 – 21'	2021- 23'	Gemiddeld ⁴
Inkomensongelijkheid	Verschil gem. opinie achterban	-0,386*	-0,019	0,074	0,056	-0,116	0,081	-0,139*
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	20,3%	38,4%	21,3%	39,4%	11,4%	2,6%	12,3%
Europa	Verschil gem. opinie achterban	0,304	0,279	0,436*	1,285*	0,293	0,051	0,347*
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	21,1%	36,8%	14,9%	29,0%	8,3%	1,1%	8,3%
Integratie	Verschil gem. opinie achterban	0,637*	1,117*	1,045*	1,290*	0,715*	0,331*	0,787*
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	10,7%	19,8%	12,8%	20,0%	24,5%	0,0%	13,7%
Medisch ethisch	Verschil gem. opinie achterban	-0,210	-0,181	-0,035	-0,177	-0,060	-0,169	-0,197
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	20,0%	50,0%	10,2%	43,6%	5,2%	7,1%	6,9%
Energievoorziening	Verschil gem. opinie achterban	-0,374*	-0,497*	-0,761*	-0,703*	-0,268	-0,492*	-0,513*
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	10,9%	37,5%	15,1%	49,4%	7,2%	2,3%	6,6%
Criminaliteit	Verschil gem. opinie achterban	0,358*	0,920*	0,737*	0,932*	0,567*	0,290*	0,477*
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	20,7%	34,0%	18,6%	39,6%	10,4%	2,3%	12,3%

Asielzoekers	Verschil gem. opinie achterban	0,393*	0,980*	0,675*	0,953*	0,653*	0,256	0,562*
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	13,0%	23,0%	7,5%	48,5%	6,1%	0,6%	7,1%
Internationale (militaire) samenwerking	Verschil gem. opinie achterban		0,321*	0,242	0,305	0,300*	0,405*	0,208*
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	24,6%	34,4%	18,5%	37,8%	9,9%	2,5%	14,8%
Gemiddeld (absolute verschillen)	Verschil gem. opinie achterban ³	0,380	0,539	0,501	0,713	0,371	0,259	0,404
	Verschillend stemgedrag tweede kamer	17,7%	34,4%	14,9%	38,4%	10,4%	2,3%	10,3%

1. De verschillen tussen gemiddelden met asterix zijn significante verschillen ($p < 0,05$). Ze zijn dikgedrukt om de leesbaarheid van de tabel te bevorderen.
2. Alle variabelen zijn aangaande de opinie van de achterban gemeten op een 7 puntsschaal.
3. Voor de gemiddelden onderaan kan geen significantie worden berekend, het ontbreken van een asterix betekent hier dus niet dat er geen significant verschil in opinie is.
4. Voor deze gemiddelden zijn alleen de 4 periodes gebruikt dat de PvdA niet in de regering zat. Anders zegt het gemiddelde op een onderwerp namelijk (deels) iets over het regeerakkoord en de coalitiepartners van de PvdA, terwijl we in dit geval op zoek zijn naar het verschil in standpunten tussen puur GL en PvdA.
5. In de periodes 2006-2010 en 2012-2017 was de PvdA onderdeel van de regering en was dus met een regeerakkoord aan andere partijen gebonden.

Tabel 4. Verschil in stemmingen in de tweede kamer tussen PvdA en GroenLinks op de resterende thema's (gekoppeld aan ordinale thema's van het NKO, tabel 5)

		Stemmingen PvdA en GL						Totaal ¹
		2003 – 06'	2006 – 10' ²	2010 – 12'	2012 – 17' ²	2017 – 21'	2021- 23'	
Burgerlijke vrijheden	Verschillend stemgedrag tweede kamer	13,4%	24,2%	8,2%	35,1%	9,9%	1,3%	9,9%
	N	253	298	110	191	233	78	1163
Natuur en milieu	Verschillend stemgedrag tweede kamer	18,9%	51,0%	10,5%	47,4%	13,3%	1,1%	10,0%
	N	513	1172	552	1174	1281	1026	5718
Onderwijs	Verschillend stemgedrag tweede kamer	20,0%	46,7%	17,2%	33,0%	7,9%	2,6%	12,0%
	N	510	514	507	948	823	347	3649
Zorg	Verschillend stemgedrag tweede kamer	11,8%	44,8%	15,9%	43,9%	7,0%	1,2%	8,2%
	N	915	1121	529	1361	1225	845	5996
Infrastructuur	Verschillend stemgedrag tweede kamer	21,5%	n.v.t.	15,8%	n.v.t.	10,3%	0,5%	12,4%
	N	768	n.v.t.	499	n.v.t.	1007	554	2828
Sociale zekerheid	Verschillend stemgedrag tweede kamer	16,8%	34,5%	24,7%	35,1%	3,9%	2,0%	11,3%
	N	495	359	308	639	489	348	2629
Gemiddeld³	Verschillend stemgedrag tweede kamer	17,1%	40,2%	15,4%	38,9%	8,7%	1,4%	10,6%

1. Voor deze gemiddelden zijn alleen de 4 periodes gebruikt dat de PvdA niet in de regering zat. Anders zegt het gemiddelde op een onderwerp namelijk (deels) iets over het regeerakkoord en de coalitiepartners van de PvdA, terwijl we in dit geval op zoek zijn naar het verschil in standpunten tussen puur GL en PvdA.
2. In de periodes 2006-2010 en 2012-2017 was de PvdA onderdeel van de regering en was dus met een regeerakkoord aan andere partijen gebonden.
3. Er zijn geen totalen toegevoegd onderaan, omdat de dataset zo in elkaar zit dat een case in meerdere categorieën kan voorkomen. Er zouden zo dus cases dubbel geteld worden.

Tabel 5. Mann-Whitney analyse van de ordinale variabelen in vier³ NKO's

		Mean Rank NKO				Gemiddeld
		2006	2012	2017	2021	
Burgerlijke vrijheden	GroenLinks	234,04	135,85	159,04	173,89	175,71
	PvdA	291,87	183,30	143,32	209,78	207,07
	Z-score	-3,779*	-2,930*	-1,774	-3,551*	-3,009
	N	557	356	301	385	399,8
Natuur en milieu	GroenLinks	338,71	205,61	168,84	194,05	226,81
	PvdA	252,87	176,11	124,76	160,23	178,49
	Z-score	-9,005*	-3,339*	-5,153*	-3,341*	-5,210
	N	543	357	292	350	385,5
Onderwijs	GroenLinks	286,83	169,34	148,32	174,93	194,85
	PvdA	267,75	180,05	144,73	175,97	192,12
	Z-score	-1,885	-0,921	-0,532	-0,146	-0,871
	N	543	357	292	350	385,5
Zorg	GroenLinks	258,69	173,09	141,60	176,15	187,38
	PvdA	275,82	179,64	151,27	174,97	195,42
	Z-score	-1,442	-0,455	-1,076	-0,144	-0,779
	N	543	357	292	350	385,5
Infrastructuur	GroenLinks	281,55	175,50	146,60	176,22	194,97
	PvdA	269,26	179,38	146,41	174,91	192,49
	Z-score	-1,528	-0,880	-0,056	-0,758	-0,806
	N	543	357	292	350	385,5
Sociale zekerheid	GroenLinks	254,96	183,40	145,43	174,93	189,68
	PvdA	276,89	178,52	147,54	175,97	194,73
	Z-score	-2,176*	-0,405	-0,418	-0,333	-0,833
	N	543	357	292	350	385,5
Gemiddeld²	Z-score	-3,303	-1,489	-1,502	-1,379	-1,918

1. De dikgedrukte verschillen tussen gemiddelden met asterix zijn significante verschillen ($p < 0,05$).
2. Voor de gemiddelden van deze groepen kan geen significantie worden berekend met Mann-Whitney.
3. Deze ordinale variabelen zijn niet alle jaren in het NKO opgenomen.